

NAUJIEJI LAIKAI IR SENIEJI MITAI S. T. KONDROTO KŪRYBOJE

Sauliaus Tomo Kondroto prozoje vyksta netikėti dalykai: iš keturiolikmetės mergaitės Raketės kūno pradeda pūsti stiprus vėjas; žmogus, staiga sumažėjęs iki dujų molekulės, atsiranda savo motociklo motore; prosenelio pagaminti milžiniški baldai nepasiduoda niekaip sunaikinami; kunigaikštis ir jo žmona iš baimės pavirsta driežais; valstietis sutinka prie mėsinės vitrinės savo mirusį brolių; žmogus įsigyja saulėlydžių kolekciją; jau miręs romano pagrindinis veikėjas kalbasi su savo mirusiu sūnum; kito romano personažas, Dievo pamirštas, negali numirti, nes jau kartą buvo per klaidą palaidotas.

Per šiuos ir kitus fantastiškus įvykius mums Kondroto kūryboje atsiveria pergyvenimų plotmė, kurioje atsispindi neaiškumai, atsitiktinumai, staigūs likimo posūkiai. Ši žmogaus egzistencijos plotmė nesuprantama vadovaujantis įprastais logikos dėsniais. Čia negalioja kasdieniniai priežastiniai ryšiai. Tačiau realus, materialinis gyvenimas jokių būdu nepaneigiamas. Šioje prozoje ypač svarbią vietą užima daiktų išvardinimai, pavyzdžiui: motociklo savininkas, įsiurbtas į motorą, pateikia tikslius techninius duomenis – cilindro apimtį, suspaudimo laipsnį, karbiuratoriaus tipą ir t. t. – lyg tai šių faktų suminėjimas užtikrintų ir groteskiškų įvykių patikimumą. Arba romane *Žalčio žvilgsnis* senolio mėnesiais tęsiamos, pusiau pagoniškos šermenys prasidėjo su atsisveikinimo puota. Pasakotojui svarbu suminėti visus valgius ir gėrimus, kuriais maitinosi susirinkusi giminė. Štai dalis to patiekalų sąrašo, kuris užima beveik visą knygos puslapį: „Buvo čia ir sandokas su kiaušiniais, ir troškinta vėgėlė ir bastučių su žuvies kamšalu, ir šparagų su vėžiais, ir labai skanių pūstinių virtinių. Buvo serbentų, agrastų ir aviečių su sirupu ir be sirupo, obuolių vyno, cikorijos, kavos ir sūrių – čekiškių ir šveicariškių – ir karčių sūrelių, ir dar daug visko, ko aš šiandien nebeprisimenu.“ (25)

Kaip tik toks nepaprastai smulkmeniškas daiktų išvardinimas, dėmesingumas detalei, kaip pastebėjo recenzijoje R. Granauskas¹ nejučiomis pereina iš tikrovės plotmės, tampa siurrealistinis, fantastiškas. Žmogų supantys kasdieniniai daiktai, jo paties kūniškumas, gaivališkumas, aistros duoda pajusti, kad jo gyvenimas turtingesnis, platesnis, sudėtingesnis už šio gyvenimo protinį supratimą. To platesnio pasaulio prasmė logiškai neapčiuopiama, tačiau ji nujaučiama asociacijų, simbolių ir analogijų būdu. Pirmosios Kondroto prozos rinktinės pavadinimas, *Pasaulis be ribų*, atrodo tiesiog programinis ir jo tolimesnei kūrybai² – tai bandymas išplėsti kasdieninės patirties ir racionalizmo susiaurintą gyvenimo vaizdą. Kritiko Aleksandro Krasnovo žodžiais, S. T. Kondrotas „fantastinėmis konstrukcijomis, išplėstomis metaforomis kaip tik ir bando suardyti pertvarą, kurią tarp mūsų ir pasaulio sutvėrė pojūčiai, ir pažvelgti į tai, kas galėtų būti už pasaulio ribų“³.

Polemika su racionalizmu, su juo pagrįsta pažangos idėja, su „naujuoju žmogum“ sudaro pagrindinį konfliktą Kondroto kūryboje. Daugumoje apsakymų šis konfliktas išreiškiamas netiesiogiai, jau minėtais būdais išplečiant logiškojo pasaulio ribas. Tačiau neretai polemika su racionalizmu pasirodo ir pasakojimo paviršiuje, sudaro pagrindinę arba vieną iš pagrindinių jo temų. Pavyzdžiui, apsakyme „1892 metų progreso idėja“ (*Įvairių laikų istorijos*) Kaune įrengiamas tramvajus, o ponai steigėjai kalba apie gražią žmonijos ateitį: „kad gyvenimas dabar ims bėgti šuoliais, pažanga žymu visur, žmonės laisvesni, turės daugiau laiko ir galės daugiau galvoti apie dorovę“ (95). Valstietis

¹ Romualdas Granauskas. „Nei ties riba, nei už jos... ir apie vienintelį 1977 metų prozos debiutantą“, *Pergalė*, 1988, IX.2, 108-112.

² Prieš pasitraukdamas 1986 metais į Vakarų, S. T. Kondrotas išleido ketvertą knygų: apsakymų rinktinę *Pasaulis be ribų* (Vilnius: Vaga, 1977); romaną *Žalčio žvilgsnis* (Vilnius: Vaga, 1981), išverstą į vengrų kalbą 1986; apsakymų rinktinę *Įvairių laikų istorijos* (Vilnius: Vaga, 1982); romaną *Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą*, 2 tomai (Vilnius: Vaga, 1985).

³ Aleksandras Krasnovas, „Istorijos, kurios plečia pasaulį“, *Pergalė*, 1983, nr. 3, 172.

Gudukas, tramvajaus vežėjas, taip pat tikėjo, kad nauji laikai bus lyg sugrįžimas į prarastą rojų, kai žmogus kalbės su medžiais, žeme, vandeniu, oru, kai pranyks mirtis, „kai žmogus bus dievas ir karalius ir jam nereikės lieti kraujo“ (93). Tačiau tramvajaus įvedimo pasekmės pasirodė visai kitokios: didelių pajamų sugundyti konduktorai pradėjo sukčiauti, o kai žmonės pakliuvo po tramvajaus ratais, Gudukas nusivylęs naujais laikais atsigulė į lovą ir numirė. Vietoj įsivaizduoto rojaus, miestą užgulė biblinė bausmė, skėriai.

Apsakyme „Kabantis namas“ (*Įvairių laikų istorijos*) tėvui atrodė, kad žmogaus siela tapusi „šalta ir kaulinė“. Jis nuolat skundėsi apie „niekam tikusį naujųjų laikų protą – aiškų, tikslų, mašinalų, logišką ir nuoseklų“ (130–131). Šis tikėjimas į savo ir į pasaulio racionalumą yra prietaras, tėvo nuomone, dešimt kartų žalingesnis už senuosius. Prieš šį modernų prietarą arba klaidingą „Naujųjų Laikų“ mitą Kondroto prozoje pastatomi senieji mitai, kurių dauguma pasisavinti iš lietuvių tautosakos ir iš Biblijos. Senieji mitai skiriasi nuo „Naujųjų Laikų“ prietaro savo požiūriu į istoriją: Naujųjų Laikų žmogui istorija tai dėsningas kelias vedantis žmoniją į šviesų rytojų¹. Iš „pažangios“ dabarties Naujasis Žmogus arogantiškai atmeta „tamsiąją“ praeitį, nutraukia su ja ryšius. Kita vertus, mitinis požiūris remiasi cikliniu arba spiraliniu istorijos modeliu. Pavienių asmenų ir kartų gyvenime jis pabrėžia tęstinumą ir kartojimąsi. Mito sąvoka literatūroje yra kritikų įvairiai apibrėžiama. Šios analizės rėmuose mito terminas reiškia pasinaudojimą literatūroje įvaizdžių, simbolių ir veiksmo struktūrų, kurių prototipai susiformavo mūsų kultūros senovėje. Kritikas Walter Wetzeis savo antologijoje *Myth and Reason* aiškina mitologinės medžiagos naudojimą literatūroje „naujos patirties senais pramatymais“ („old prefigurations of new experiences“²). Per archetipinius veikėjus, jų veiksmus ir santykius, praeities kontūrai išryškėja dabartyje.

Mitologinių užuominų Kondroto prozoje galima atrasti daug. Čia bus aptariami keli svarbesni pavyzdžiai – žlugimo ir prisikėlimo bei pirmosios nuodėmės, nusikaltimo mitai – su tikslu išsiaiškinti, kaip šioji mitologinė medžiaga įjungiamą į tekstus, originaliai perkuriama, ir koks jos pagrindinis vaidmuo Kondroto kūryboje.

Mitologinė struktūra aiškiausiai pasirodo dviejuose apsakymuose, „Kaip mano prosenelis grįžo į doros kelią“ ir „Pilkieji akmenys, baltosios šaknys: mirties nugalėjimas“ (*Įvairių laikų istorijos*), kurie kartu sudaro vientisą pasakojimą. Veiksmas seka tipišką mirties ir prisikėlimo mitinį modelį: herojus nugali pabaisą-slibiną, blogio simbolį, tuo gražindamas gyvybę ir gerovę savo nykstančiam kraštui³. Apsakymas „Kaip mano prosenelis grįžo į doros kelią“ sudaro šios išganymo legendos įvadą. Pirmojo asmens pasakotojas žino iš šeimos istorijų apie savo keistuolį prosenelį, kuris troško nemirtingumo. Per visokias piktadarybes bei nematytus užmojus jis norėjo save įsiamžinti ateinančių kartų atmintyje. Senatvei artėjant prosenelis griebėsi paskutinio ir keisčiausio sumanymo: jis pagamino sau naujus, didžiulius baldus – stalus, krėslus, lovas. Kaimas juokėsi iš mažiuko prosenelio sėdinčio milžiniškuose balduose, tačiau prosenelio pokštas turėjo netikėtą, rimtą pasekmę. Svečiai atėję pas prosenelį ir pasodinti į tuos gigantiškus krėslus patys pasijusdavo didesni, vertingesni. Neužilgo visi kaimynai pasidarė panašius baldus, o jų savigarba nebeleido jiems girtuokliauti, muštis, piktžodžiauti. Dvasiškai atgimęs kaimas išrinko prosenelį seniūnu. Po jo mirties našlė papasakojo vaikams prosenelio paslaptį: jis pasigamino didžiulius baldus tam, kad jo palikuonys manytų, kad tai buvęs milžiniškas žmogus. Gigantiškai padidinti kasdieniniai daiktai pasakojime tampa siurrealistiniais įvaizdžiais – jie

¹ „Naujojo žmogaus“ sąvoka būdinga ne tik pokario kritiniam realizmui, bet ir vokiečių ekspresionistams, kurie vylėsi, kad iš Pirmojo pasaulinio karo pelenų iškils „ein neuer Mensch“ (pvz. Georg Kaiser, *Die Bürger von Calais*).

² Walter D. Wetzeis, „Introduction“. *Myth and Reason: A Symposium*, ed. W. Wetzeis (Austin and London: University of Texas Press, 1971), 12.

³ Joseph Campbell savo knygoje *The Hero With a Thousand Faces* (Princeton: Princeton University Press, antra laida, 1968) apibūdina šį pagrindinį išganymo mitą, pavadindamas jį „mono-myth“ (35).

rodo už logikos ribų gilesnę psichologinę tiesą, kuri iš esmės paradoksali. Prosenelio vaikiškas noras apgauti, atrodyti didesniu negu buvo, iš tikrųjų pakeičia jo paties ir kitų žmonių savijautą. Jie tampa garbingesni ir tuo pačiu geresni. Prosenelio subjektyvi fantazija, jo kūrybingas „melas“ išugdo savigarbą, kuri sudaro pagrindą asmeniškam orumui ir visuomeninėms vertybėms.

Pasakojimo antroje dalyje, „Pilkieji akmenys, baltosios šaknys“, veiksmas persikelia iš siurrealistinės į mitologinę plotmę. Proseneliui mirus, kaimas kurį laiką gerbė jo atmintį ir laikėsi tų pačių vertybių. Tačiau atėjo nauja karta, kuri nenorėjo niekuo tikėti. Skelbdami, kad prosenelis esąs tik mitinė būtybė, jie išmetė laukan didžiuosius baldus, atsisakė tradicinių dvasinių vertybių. Nuo tada įsigalėjo kaimė pikta dvasia, pavadinta Dodas, ir prasidėjo fizinis bei dorovinis žlugimas. „Jaunimas ėmė garbinti aklą jėgą, kūno geidulius ir juoduosius gėrimus“ (12). Žmonės ir gyvuliai pradėjo nykti, žemė pasidarė nederlinga, ir net pats kaimas nustumtas nuo kalvos žemyn į slėnį. Kai svetimieji, dauguma nusikaltėlių ir raupsuotų, pradėjo užplūsti kaimą, visiems atrodė, kad Dodas laimėjo. „Bendruomenė, netekusi praeities ir ateities. Pasmerkta“ (13). Liko iš praeities tik išmesti prosenelio baldai, kurių sunaikinti niekas negalėjo.

Nors atgimimo mitas turi daug variantų, jo veiksmas paprastai susideda iš sekančių dalių: senasis valdovas miršta arba tampa bejėgis, o pikta dvasia-pabaisa naikina kraštą. Atsiranda herojus, kuris nugali pabaisą ir grąžina kraštui gerovę. Toks herojus Kondroto pasakojime yra žvejas Nikodemas. Jis klausydamas vidinio balso randa upės vandenyse išganyką nuo Dodo. Ši pranašo ir išganytojo figūra rodo visą eilę analogijų su Biblija ir su graikų mitologija. Kaip augmenijos dievas Dionysas, kurio pasirodymas pradeda naują gamtos ciklą, Nikodemas atneša kaimo žmonėms ir laukams atgimimą. Pasipriešinimui jėga ateina iš upėje rastos stebuklingos dėžutės su paslaptingu įrašu. Dėžutė tampa naujo tikėjimo branduoliu. Kaimas jai pastato bokštą, bet atsiima kartu ir senojo tikėjimo baldus. Grįžta šlovė, savigarba ir dorovė.

Jei pirmoje dalyje kaimiečių tikėjimas išsivystė iš kūrybingo prosenelio melo, tai naujasis tikėjimas išaugo iš klaidingo dėžutės užrašo supratimo. Mito ir tikėjimo turinys čia nereikšmingas, jis gali būti net klaidingas. Svarbi pati mito funkcija – ji išugdo žmonėse pagarbą praeičiai, o tuo pačiu savigarbą ir dorovę.

Pasakojimas parodo moralinį žlugimą ir atsinaujinimą kaip universalią, žmonijoje atsikartojančią įvykių raidą. Tačiau į galą apsakymas įgauna ir specifinę, nacionalinę reikšmę. Ligšiol bevardžiams kaimui ir upei duodami vardai: tai Seredžių miestelis ant Dubysos kranto. Devyniolikto amžiaus romantiškos legendos pasakoja, kad kaip tik Seredžiuose romėnų vadas Palemonas įkūrė pirmąją Lietuvos valstybę. Kondroto universalus atgimimo mitas tampa kartu ir nacionalinė legenda, kuri išreiškia praeities didybę, dvasinį nuosmukį ir atgimimo viltį.

Abiejuose Kondroto romanuose randame panašų konfliktą tarp mitinės pasaulėžiūros, kuri išsaugoja visa tai, kas žmonijos per amžius patirta, ir „Naujųjų Laikų“ racionalizmo. Romane *Žalčio žvilgsnis* Rektorius aiškina Vyskupui, kas yra Naujasis žmogus: „Naujųjų Laikų Žmogus turi šį tą iš Judo Iskarijoto: toks žmogus gali prirėmus išduoti tai, ką jis labiausiai myli. Mat Naujųjų Laikų Žmogus labai racionalus. Ir tatau yra jo silpnybė“ (102). Tokių žmonių romane atsiranda keli: Grafui Emiliui, pramintam Pipiru, svarbiausia žmonijos istorijos pamoka – tai visų vertybių reliatyvumas. Gėrio ir blogio sąvokos istorijos tėkmėje jam pasirodo tik kaip laikini papročiai, kurie beprasmiškai tramdo individo laisvę ir polinkius. Dėl to, jausdamasis įžeistas, jis griebiasi žiauraus keršto – užpuola iš vestuvių grįžtančius jaunavedžius. Kristupą Meižį pririša prie pakelės kryžiaus, o jo jaunąją žmoną Pimę išprievartauja. Kitas Naujasis Žmogus, seminaristas Pelužis, myli žmoniją ir nori jai tarnauti. Tačiau ši abstrakti meilė lengvai tampa neapykanta, kai jis susiduria su tikrais, netobulais žmonėmis. Trečias ir svarbiausias Naujasis Žmogus – caro kariuomenės kapitonas Uozolas, kuris pasirodo romano antroje

dalyje, praėjus dvidešimčiai metų nuo minėtų įvykių. Uozolas suvokia pasaulį „kaip tam tikrą protingą sistemą, sutvarkytą pagal harmonijos taisykles“ (176). Jis atmeta viską, kas prieštarauja šiai sistemai, net savo jautrų, gaivališką sūnų Anusą. Priešindamasis netikėtumų ir aistrų valdomam pasauliui, Uozolas bando įrodyti sau ir sūnui, kad vien proto gudrumu jis sugeba sutramdyti jaunąjį plėšiką Meižį. Už savo apgavystę Uozolas užsitarnauja, panašiai kaip Judas, 3,000 rublių. Žaisdamas su kito žmogaus likimu, jis parodo savo sąžinės moralinį silpnumą. Romano epilogė tėvas Uozolas laiške sūnui aiškina, kad sąžinė, subjektyvus kaltės pajutimas, yra pasenusios, moderniam pasauly nebereikalingos sąvokos. „Pernelyg painu būtų kiekvienam žmogui atskirai nustatyti jo atsakomybės ribas...“ (248).

Kapitono Uozolo plokšti, savanaudžiai samprotavimai priešpastatomi Meižių šeimos istorijai, kuri apima maždaug penkiasdešimt metų (1863–1910). Šioje valstiečių šeimoje devyniolikto amžiaus gale išlikę ne tik pagoniškų papročių, prietarų, bet išsilaikiusi ir pagoniška pasaulėjauta. Jų pasaulis valdomas nesuprantamų gamtiškų jėgų, kurioms priklauso ir žmogaus kūniškumas, jo aistros. Jeigu šis lemties ir nelaimių pasaulis turi kokį tikslą arba planą, kaip mano kapitonas Uozolas, Meižiai tos harmoningos sistemos nemato – jiems lieka tik kentėti ir fatališkai priimti savo likimą.

Aistrų ir nusikaltimų grandinė tęsiasi per visą Meižių istoriją, o grandinės pradžia – romano pavadinimas – tai pirmojo nusikaltimo mitas. Aiškiausia šio mito aliuzija pasirodo Meižių istorijos pabaigoje, kai paskutinis šeimos narys, jaunas plėšikas Gaurusis ankstį rytą išvedamas į kartuves. Jis sušunka savo palydovui: „Žaltys! Žiūrėk, senuk žaltys į mus žiūri!“ Jo paslaptinis palydovas ramina: „Ten saulė, Meiži, vaikeliuk. Patekėjusi saulė“. Bet Meižis tebemato danguje žalčio akį: „Jis sugundė pirmąjį žmogų. Jis mus visus sugundė. Jis valdo mus kaip jam patinka, o jo žvilgsnis pragaištingas“ (326). Saulė-žalčio akis, centrinis romano simbolis, sujungia į vieną įvaizdį krikščioniškos ir lietuvių pagoniškos mitologijos užuominas. Pagoniški gyvybės ir gerumo simboliai – saulė, žaltys – įgauna pagundos, blogio prasmę. Romane žmogaus natūralus vitališkumas, kūniškumas tampa deformuoti, nes Naujųjų Laikų dvasia nepripažįsta pilnos žmogaus prigimties.

Pati romano struktūra prieštarauja Naujojo Žmogaus samprotavimui, kad pasaulis „protinga sistema“. Romanas susideda iš trumpų vidinių monologų arba dialogų, kurie perteikia daugybės personažų subjektyvius pergyvenimus ir pažiūras. Tarp šių mozaikinių epizodų nėra nei jungiančio pasakojimo, nei įvertinimų, nei aiškių priežastinių ryšių. Skaitytojas priverstas spėlioti, daryti savo išvadas. Pabrėžiant tęstinumą tarp praeities ir dabarties, romaną skiriamas „atminimui visų protėvių, kurių kraujas teka mumyse“(5). Panašiai kaip legendoje apie milžiniškus prosenelio baldus, pagarba praeities vertybėms leidžia atsispirti prieš žmogų menkinantį racionalizmą.

Kitame romane, *Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą*, tolimesnė Naujojo Žmogaus evoliucija veda prie totalitarizmo. Romano antrinis pavadinimas galėtų būti „Diktatoriaus išsivystymas“. Kaip ir pirmajam romane, Kondrotas naudoja biblinį nusikaltimo mitą išryškinti įvykių prasmę, tik šį kartą pirmosios žmogžudystės – Kaino ir Abelio istorija.

Romano veiksmas vyksta Sniegovijoje, mažame miestelyje, ant upės kranto. Miestelis apibendrintas, susideda iš kelių dalių – turgaus, krautuvės, karčiamos, prostitučių namų. Veiksmo laikas taip pat lieka neaiškus, atrodo lyg po Pirmojo pasaulinio karo, nors totalitarizmo įsiviešpatavimas greičiau primins skaitytojui Antro pasaulinio karo pasekmes Lietuvoje. Vietos ir laiko specifika stoka sustiprina romano universalią, simbolinę reikšmę. Pagrindinis veikėjas, keistuolis klajūnas ir filosofas Magnus Etana, atvyko į Sniegoviją. Čia apsistojo ir vedė vietinę moterį. Kai už poros metų žmona jį paliko, jis su dviem vaikais nusikėlė į trobą už miestelio ir pats augino posūnį Dovydą ir savo sūnų Konradą.

Buvęs seminaristas Etana augino vaikus be religinio tikėjimo, bet bandė įskiepyti jiems etinę dorovę. Jis atpasakojo jiems Kaino ir Abelio istoriją, pritaikydamas ją dabarčiai. Pagal Etanos

aiškinimą, Kaino tikrasis nusikaltimas, ar gal ir nuopelnas, buvo „žemės įdirbimas, išdrįsimas aštriu peiliu, noragu pjaustyti ir raikyti žemės kūną savo tikslais“ (I, 70). Toks žemės „išprievartavimas“ išardė santaiką tarp žmogaus ir gamtos. „Kainas pastūmėjo mus į pažangą – į meną, į prabangą, į turtus, į tai, kas glosto jusles, į apčiuopiamą medžiaginę laimę“ (I, 70). Vietoj laikęs save gamtos dalimi, kaip piemu Abelis, Kainas privertė gamtą jam paklusti. Kainas nužudė brolių norėdamas įrodyti savo arogantišką drąsą prieš gamtos tvarką. Už jo išdidumą turėsime mes atsakyti, aiškino vaikams Etana.

Šio mito interpretacija išsipildė abiejų brolių gyvenime. Dovydas, sekdamas tėvo pavyzdžiu, nuolankiai priėmė gyvenimą tokį, koks jis yra. Santykiuose su žmonėmis jis rodė meilę ir kantrybę. Konradas tapo „Naujuoju Kainu“, kuriam pasaulis ir kiti žmonės tik instrumentai pasiekti savo tikslui. Konrado nuomone, dorovė tai primityvių taisyklių santrauka, kuri negalvojančiai masei atstoja protą, bet šiaip protingam žmogui nereikalingi pančiai (I, 100). Būdamas jaunuolis, Konradas bandė kurti poeziją, tačiau suaugęs suprato, kad tikroji „poezija“ yra valdžia, nes ji suteikia neribotas kūrybos galimybes. Valdant žmones, pasinaudojant jais, galima sukurti visai naują visuomenę, naują gyvenimą – „Poemą, surimuotą iš gyvų žmonių“ (II, 61). Konradas įstoja į kažkokią elitinę organizaciją pavadintą Sajunga, kuri žada žmonijai pažangą. Jis tampa Sniegovijos komendantu ir pradeda įgyvendinti savo naujo pasaulio planus.

Konradas racionalistas, kaip ir *Žalčio žvilgsnio* „Naujasis žmogus“, sugeba išduoti tuos, kuriuos jis myli. Jis klusta priveda brolių Dovydą prie savižudybės. Atsivalaidavęs nuo visų meilės jausmų, kurie jį riša su praeitimi, Konradas tampa Sniegovijos diktatorium. Iš baimės sustingęs Sniegovijos miestelis ištuštėja, nes nei gyventi, nei mirti jame nebegalima. Diktatūros išmuštas iš normalių vėžių gyvenimas tampa, R. Šilbajorio žodžiais, „pūvanti nemirtis“¹. Konradas, laisvas kurti savo idealų projektą, nutaria išgriauti senąją, netobulą Sniegoviją ir jos vietoje pastatyti naują. Kaip ir Etanos atpasakotame „Naujojo Kaino“ mite, Konradas nusikalsta savo proto išdidumu, arogancija. Jis atmeta praeitį ir realų dabartinį gyvenimą, siekdamas įgyvendinti savo tobulos ateities viziją. Sniegoviją išgelbsti tėvas Etana, paklusdamas vidiniam balsui ir užmušdamas sūnų. Lyg koks mitologinis herojus, šventas Jurgis (II, 149) arba legendos Nikodemas, jis sunaikina pabaisą ir išgelbsti bendruomenę iš pražūties. Tačiau šis „mesijas“ miršta beviltiškai nusigyvenęs, bendruomenės apleistas.

Romanas prasideda palyginimu gyvenimo su didžiuliu rūmu, turinčiu begalę kambarių, kamarių, slaptų koridorių – lyg klaidus labirintas be žinomo plano. Pats romanas yra vaikščiojimas po Etanos gyvenimo labirintą, ieškojimas to gyvenimo prasmės. Kadangi pasakojimo pradžioje Etana jau miręs, jo nugyventas laikas tampa lyg erdvė, lyg tas rūmas, pro kurį galima judėti pirmyn, atgal, aukštyn, žemyn, nepaisant laiko chronologijos. Toks laiko „suerdvinimas“ – gyvenimas čia ne laiko tėkmė judanti viena kryptim, o užbaigtas pastatas – padaro romano struktūrą nepaprastai sudėtingą. Komentatoriaus-pasakotojo balsas taip pat „suerdvintas“ – jis sutapatinamas su vieta, su pačia Sniegovija. Tačiau kelio iš labirinto, Etanos gyvenimo prasmės jis neatskleidžia. Nors Etana sunaikina bendruomenės priešą, jis netampa tikroju mito herojum, neatneša kraštui dvasinio atgimimo kaip Nikodemas, nes jis pats neturi tvirto tikėjimo.

Atsakydamas į klausimus, kurie jam buvo keliami 1982 metais Lietuvoje, Kondrotas rašė, kad jo nuomone, „esmingas rašytojo bruožas yra sugebėjimas išsivaduoti nuo stereotipų, nuo žmogui būdingos mąstymo ir jausmų inercijos... sugebėjimas išsiveržti už sveiko proto rėmų...“ Jis baigė komentarą apie lietuvių literatūros perspektyvas: „Norėčiau, kad rašytojai būtų drąsūs... Tiesa apie pasaulį, o ne vyraujanti nuomonė yra svarbiausia“. Nors kai kurie kritikai yra jam primetę „idėjiško kryptingumo“² stokos, tokią drąsą parodė Kondratas romane *Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą*

¹ Rimvydas Šilbajoris, „Gyvenimas kaip klaidus labirintas“, *Akiračiai*, 1987, nr. 10, 5.

² Alfredas Gusčius, *Kintantis prozos pasaulis* (Vilnius: Vaga, 1985), 102. Neigiamai įvertina romanus ir Albertas Zalatorius – jam atrodo, kad Kondrotui eksperimentavimas tapęs savitikslis („Žalčio žvilgsnio šaltis ir sugestija“, *Pergalė*, 1982, nr. 2, 133-142; „Už tamsaus lango

atvirai analizuodamas totalitarizmo bruožus: „Vertybių sistema, paklūstanti totalitarizmui, totališkai valiai, atmetančiai žmogų dėl abstraktaus žmoniškumo, dėl valstybės idėjos, taip skiriasi nuo visų įprastų sistemų, kad su ja pirmąsyk susidūrusiam žmogui neįmanoma jos permąstyti“ (II, 76).

Kai paskutiniu laiku Lietuvos rašytojai savo kūrinuose bei žurnalistikoje pradėjo atvirai ir drąsiai nagrinėti totalitarizmo sistemą ir jos konkrečias pasekmes, gali kilti klausimas, ar Kondroto simbolinis, istoriškai nekonkretūs šių problemų pristatymas išliks efektingas. Dokumentinė medžiaga – pavardės, skaičiai, datos, atskiri likimai – dabar viešai skelbiama, aptariama, ir tai labai svarbu. Vienkiemių naikinimai, ekologinės problemos ir kiti totalitarinės sistemos žalingi sprendimai rašytojų karštai diskutuojami. Tačiau Kondroto svarstymas šių istorinių ir dabartinių problemų lieka svarbus: jis ieško atsakymo į klausimą „Kodėl“ ne ekonominėse ir istorinėse aplinkybėse, bet žmogaus psichologijoje. Totalitarizmo šaknų išryškėjimui jis žvelgia į devynioliktojo amžiaus racionalizmo ir pažangos pasaulėžiūrą. Šiam „Naujųjų Laikų mitui“ jis priešpastato senuosius žmonijos mitus, kuriuose pasaulio ir žmogaus prigimties supratimas neapsiriboja logika, o atsiskleidžia per simbolius, asociacijas ir analogijas, jungiančius praeities patirtį su dabartim.

Audronė Barūnaitė-Willeke, „Naujieji laikai ir senieji mitai S. T. Kondroto kūryboje“, *Metmenys*, 56, AM&M Publications, JAV, p. 88–100.

---

blykčioja žaibai“, *Pergalė*, 1986, nr. 9, 169-173. Kritikai Vakaruose romanus pasitiko palankiau: J. Aleksandravičius, „Nauja žvaigždė prozos sietyne“, *Akiračiai*, 1983, nr. 5, 3-6; Ilona Gražytė-Maziliauskienė, *Žalčio žvilgsnio* recenzija, *World Literature Today*, 1984, nr. I, 140-141; Rimvydas Šilbajoris anksčiau minėtoje recenzijoje.